

TIMOTHY SNYDER

VÄGEN TILL OFRIHET

Översättning av Margareta Eklöf

ALBERT BONNIERS FÖRLAG

Av Timothy Snyder har tidigare utgivits:

Den röde prinsen 2009

Den blodiga jorden 2011

Den svarta jorden 2016

Om tyranni 2017

www.albertbonniersforlag.se

ISBN 978-91-0-017846-8

Originalalets titel *The Road to Unfreedom*

Copyright © 2018 by Timothy Snyder

Published by arrangement with Ulf Töregård Agency AB

Kartor Beehive Mapping

Bilder sid 40 Vladimir Lenin Universal History Archive/Getty Images; Ivan

Iljin Fine Art Images/ Heritage Images/Getty Images; sid 152 Konstantinks/
Getty Images

Omslag Christopher Brand/Désirée Molinder

Tryck ScandBook UAB, Litauen 2019

Till journalisterna, vår tids hjältar

INNEHÅLL

	PROLOG	9
KAPITEL 1	INDIVIDUALISM ELLER TOTALITARISM	23
KAPITEL 2	SUCCESSION ELLER MISSLYCKANDE	44
KAPITEL 3	INTEGRATION ELLER IMPERIUM	73
KAPITEL 4	NYTÄNKANDE ELLER EVIGHET	116
KAPITEL 5	SANNING ELLER LÖGNER	162
KAPITEL 6	JÄMLIKHET ELLER FÅVÄLDE	218
	EPILOG	278
	FÖRFATTARENS TACK	281
	NOTER	285
	PERSONREGISTER	374

PROLOG (2010)

Min son föddes i Wien. Det var en svår förlossning, och den nyfödde var föremål för den österrikiske förlossningsläkarens och den polska barnmorskans första omsorger. Han andades, hans mor höll honom i famnen ett ögonblick och sedan rullades hon till en operations-sal. Barnmorskan, Ewa, lämnade honom till mig. Han och jag var lite bortkomna i situationen, men vi höll ihop. Han tittade upp med ofokuserade violblå ögon medan kirurgerna rusade förbi oss i hög fart, fotsteg, munskydd som spändes på, ett töcken av gröna operationsförkläden.

Till en början var allt som det skulle dagen därpå. Sköterskorna sade åt mig att gå hem från avdelningen vid ordinarie tid, klockan 17, och lämna mor och barn i deras vård. Nu kunde jag lite försenat mejla ut det inträffade. Några vänner läste den glada nyheten i samma stund som de fick besked om en katastrof som tog andras liv. En vän, en forskarkollega som jag hade träffat i Wien i ett annat århundrade, hade skyndat ombord på ett plan i Warszawa. Mitt mejl gick ut med ljusets hastighet men hann aldrig ifatt honom.

År 2010 var en tid för eftertanke. En finanskris två år tidigare hade uttraderat en stor del av världens tillgångar och en haltande återhämtning gynnade de rika. En afrikanamerikan var president i USA. Europas stora äventyr på 2000-talet, EU:s utvidgning åt öster, såg ut att vara fullbordad. Tio år in på 2000-talet, tjugo år efter kommunismens fall i Europa, sjuttio år efter andra världskrigets utbrott tedde sig 2010 som ett räakenskapens år.

Det året samarbetade jag med en historiker som var döende. Jag

beundrade Tony Judt allra mest för hans europeiska historia, *Postwar*, som kom ut 2005. Den skildrade EU:s osannolika framgång i att samla ihop fragment av imperier till världens största ekonomi och viktigaste zon av demokrati. Boken slutade med en meditation över minnet av förintelsen av Europas judar. På 2000-talet skulle processer och pengar inte räcka. Den politiska anständigheten skulle kräva en historia om fasa och skräck.

År 2008 hade Tony insjuknat i amyotrofisk lateral skleros (ALS), en degenerativ neurologisk sjukdom. Han var dödsdömd, fångad i en kropp som inte betjänade hans intellekt. När han inte längre kunde använda händerna började vi spela in samtal om teman från 1900-talet. Året därpå oroades vi båda av amerikanska påståenden om att kapitalismen var oföränderlig och demokrati en självklar följd. Tony hade skrivit om de ansvarslösa intellektuella som understödde totalitarismen på 1900-talet. Nu var han bekymrad över ett nytt utslag av ansvarslöshet på 2000-talet: idéer förkastades totalt och all diskussion blev poänglös, politiken sattes ur spel och ojämlikheten normaliserades.

Under denna period av täta samtal arbetade jag på en historia om de politiska massmord som det nazistiska Tyskland och Sovjetunionen begick i Europa på 1930- och 1940-talen. Den började med människor och deras hem, särskilt judar, vitryssar, ukrainare, ryssar, balter och polacker som hade varit utsatta för båda regimerna på områden där nazistisk och sovjetisk makt överlappade. Kapitlen var tunga – planerad hungersnöd, dödsgröpar, gaskamrar – men premissen var optimistisk: orsakerna till massmorden kunde fastställas, de dödas ord återkallas. Sanningen fick komma till tals och lärdomar kunde inhämtas.

Ett kapitel ägnades åt en vändpunkt på 1900-talet: den nazistisk-sovjetiska allians som inledde andra världskriget i Europa. I september 1939 invaderade både Tyskland och Sovjetunionen Polen, båda med målet att tillintetgöra den polska staten och den polska politiska klassen. I april 1940 mördade den sovjetiska hemliga polisen 21 892 polska krigsfångar, de flesta utbildade reservofficerare. Männen (och en kvinna) sköts med ett nackskott på fem mordplatser, varav en var

Katynskogen nära Smolensk i sovjetrepubliken Ryssland. För polackerna kom Katynmassakern att stå för det generella sovjetiska förtrycket.

Efter andra världskriget var Polens regim kommunistisk och landet var en sovjetisk satellit, så Katyn fick inte diskuteras. Först efter Sovjetunionens upplösning 1991 kunde historikerna klarlägga vad som hade skett. Sovjetiska dokument visade med all önskvärd tydlighet att massmordet hade varit en avsiktlig politisk åtgärd, personligen godkänd av Josef Stalin. Sedan Sovjetunionens fall hade den nybildade Ryska federationen varit sysselsatt med att bearbeta arvet efter den stalinistiska terrorn. Den 3 februari 2010, just när jag avslutade boken, överraskade den ryske regeringschefen sin polska motsvarighet med ett förslag: en gemensam minneshögtid över massakern i Katyn i april det året, på sjuttioårsdagen av brottet. Vid midnatt den 1 april, den dag min son väntades, skickade jag boken till förlaget. Den 7 april landade en polsk regeringsdelegation, med Polens regeringschef i spetsen, i Ryssland. Dagen därpå föddes vår son.

Två dagar senare flög en andra polsk delegation till Ryssland. I den ingick Polens president och hans hustru, befälhavarna för Polens väpnade styrkor, parlamentsmedlemmar, medborgarrättsaktivister, präster och anhängare till dem som mördats i Katyn 1940. En var min vän Tomek Merta, en beundrad politikfilosof och vice kulturminister som hade ansvaret för att minnet hölls vid liv. Tidigt på morgonen lördagen den 10 april 2010 hade Tomek gått ombord på den andra delegationens flygplan. Det störtade klockan 08.41 innan det nådde landningsbanan på ett ryskt militärflygfält i Smolensk. Ingen överlevde. På en BB-avdelning i Wien ringde en mobil och en nybliven mor skrek högt på polska.

Kvällen därpå läste jag svaren på födelsemejlet. En vän var mån om att jag i all glädjen skulle inse allvaret i vad som hade hänt: ”För att du inte ska hamna i en besvärlig sits måste jag tala om för dig att Tomek Merta omkom.” En annan vän, vars namn stod på passagerarlistan, berättade att han hade ändrat sig och stannat hemma. Hans barn väntades några veckor senare.

”Efter detta blir ingenting som förr”, avslutade han.

På österrikiska förlossningsavdelningar blir mammorna kvar i fyra dagar så att sköterskorna kan lära dem vad de behöver veta om amning, bad och vård. De dagarna räcker för att familjerna ska bli bekanta med varandra, för att föräldrarna ska höra efter vilka språk de har gemensamma, för att samtal ska inledas. Dagen därpå handlade samtalen på polska om konspiration. Rykten hade tagit form: ryssarna hade skjutit ner planet; den polska regeringen hade deltagit i sammansvärjningen att döda Polens president, som tillhörde ett annat parti än regeringschefen. En nybliven polsk mamma frågade vad jag trodde. Jag svarade att det var högst osannolikt.

Dagen därpå fick vi åka hem. Medan den lille sov i en korg skrev jag två texter om Tomek: en nekrolog på polska och en redogörelse för katastrofen på engelska som slutade med några förhoppningsfulla ord om Ryssland. En polsk president hade mist livet då han var på väg att hylla offren för en förbrytelse begången på rysk mark. Jag uttryckte en förhoppning om att Rysslands regeringschef Vladimir Putin skulle passa på tillfället att ta upp stalinismens historia till bredare diskussion. Det var en rimlig vädjan i all bedrövelsen i april 2010. Som förutsägelse kunde den inte ha varit mer felaktig.

Efter detta blev verkligen ingenting som förr. Putin, som redan hade avverkat två ämbetsperioder som president innan han blev regeringschef, tillkännagav i september 2011 att han ville bli president på nytt. Hans parti gjorde dåligt ifrån sig i parlamentsvalet i december men fick ändå majoritet i parlamentet. Putin blev president igen i maj 2012 efter ännu ett val som föreföll riggat. Därpå såg han till att debatter om Sovjetunionens förflutna, likt den han själv hade inlett om Katyn, skulle betraktas som brott. I Polen förenade katastrofen i Smolensk samhället under en dag, och sedan polariserades det för årtal framåt. Besattheten av katastrofen i april 2010 växte med tiden, trängde undan Katynmassakern vars offer man hade ämnat hylla, ja, trängde undan alla historiska episoder av polskt lidande. Polen och Ryssland hade upphört att begrunda historien. Tiderna förändrades. Eller också var det kanske vår tidskänsla som förändrades.

Europeiska unionen föll under en skugga. Vårt wienska BB, där alla

kostnader täcktes av en billig försäkring, var en påminnelse om det europeiska projektets succé. Det var ett exempel på tjänster som tas för givna i stora delar av Europa men är otänkbara i USA. Detsamma kan sägas om den snabba och pålitliga tunnelbana som tog mig till sjukhuset: normal i Europa, ouppnåelig i Amerika. År 2013 vände sig Ryssland mot EU och fördömde det som dekadent och fientligt. Dess framgång kunde kanske inge det ryska folket tanken att före detta imperier kan bli välmående demokratier, och därmed var dess existens plötsligt hotad.

Medan Rysslands granne Ukraina närmade sig EU invaderade Ryssland landet och annekterade 2014 en del av dess territorium. Året därpå förlängde Ryssland en märklig kampanj av cyberkrigföring bortom Ukraina till Europa och USA med talrika europeéers och amerikaners hjälp. År 2016 röstade Storbritannien för att lämna EU, något som Moskva länge hade förordat, och amerikanerna valde Donald Trump till sin president, ett resultat som ryssarna hade lagt ner stor möda på att åstadkomma. En brist av många hos denne nye amerikanske president var att han inte förmådde reflektera över historien: han kunde inte minnas Förintelsen när den kom på tal, och inte heller var han i stånd att fördöma nazister i sitt eget land.

Nittonhundratalet var sannerligen förbi och dess lärdomar bortkastade. En ny form av politik trädde fram i Ryssland, Europa och Amerika, en ny ofrihet som passade en ny tid.

Jag skrev de båda texterna om katastrofen i Smolensk efter årtal av grubbel över livets och dödens politik, en kväll när hinnan mellan dem verkade tunn. ”Din lycka mitt i olyckan”, hade en vän skrivit, och det första verkade lika oförtjänt som det andra. Avslut och begynnelse låg för nära varandra eller tycktes komma i fel ordning, död före liv, att dö innan man hade levat; tiden var ur led.

I eller omkring april 2010 förändrades människans karaktär. När jag skrev meddelandet om att mitt första barn var fött fick jag gå till mitt tjänsterum och använda en dator. Smarta telefoner var ännu inte vanliga. Jag väntade mig svar efter dagar eller veckor, inte genast. När

min dotter föddes två år senare var allt detta förändrat. Att äga en smart telefon var normen och svaren kom antingen omedelbart eller inte alls. Att ha två barn är något helt annat än att ha ett, och ändå tycker jag att tiden blev mer fragmenterad och svärfångad för oss alla i takt med att internet blev sociala medier.

Maskinerna som skulle skapa tid förbrukade den i stället. Efter hand som vi miste vår förmåga att koncentrera oss och minnas föreföll allting nytt. Efter Tonys död i augusti 2010 reste jag omkring och talade om boken vi hade skrivit tillsammans, som han hade gett titeln *Thinking the Twentieth Century*. På bokturnén runt USA insåg jag att dess ämne hade fallit alldeles för djupt i glömska. I hotellrummen såg jag rysk tv leka med Amerikas traumatiska rashistoria och påstå att Barack Obama var född i Afrika. Att den amerikanske underhållningsartisten Donald Trump tog upp temat kort därpå fann jag egendomligt.

Amerikaner och européer vägledades genom det nya seklet av en berättelse om "historiens slut", av vad jag kallar *ofrånkomlighetens politik*, en förnimmelse av att framtiden bara är mer av nuet, att framåtskridandets lagar är fastlagda, att inga alternativ finns och att man därför egentligen inte kan göra något alls. I den amerikanska kapitalistiska versionen av denna berättelse var det naturen som gav oss marknaden, som gav oss demokrati som i sin tur gav oss lycka. I den europeiska versionen var det historien som gav oss nationen, som lärde av kriget att fred var något gott och följaktligen valde integration och välstånd.

Innan Sovjetunionen föll sönder 1991 hade kommunismen sin egen variant av ofrånkomlighetspolitik: naturen lämnar utrymme för teknologi, teknologi medför samhällsförändringar, samhällsförändringar orsakar revolution, revolutionen förverkligar Utopia. När detta visade sig inte stämman triumferade de europeiska och amerikanska företrädarna för denna politik. Under 1992 ägnade sig européerna åt att bygga EU färdigt. Amerikanernas resonemang gick ut på att det kommunistiska nederlagets historia bekräftade den kapitalistiska historiens sanning. Amerikaner och européer berättade sina sagor om

ofrånkomlighet för sig själva i ett kvartssekel efter kommunismens slut och uppfostrade på så vis en millenniegeneration utan historia.

I likhet med alla sådana berättelser ville den amerikanska varianten av ofrånkomlighetens politik inte veta av fakta. Rysslands, Ukrainas och Vitrysslands öde efter 1991 visade tydligt att ett systems fall inte gav upphov till en blank sida, där naturen födde marknader och marknader födde rättigheter. Irak 2003 kunde ha bekräftat denna lärdom ifall de som inlett Amerikas lagstridiga krig hade reflekterat över dess förödande konsekvenser. Finanskrisen 2008 och avregleringen av kampanjbidrag i USA 2010 förstörde de rikas inflytande och förminskade väljarnas. Efter hand som den ekonomiska ojämlikheten växte krympte tidshorisonterna och färre amerikaner trodde att framtiden innehöll en bättre version av nuet. I brist på en funktionell stat där grundläggande sociala rättigheter som togs för givna på andra håll garanterades – utbildning, pensioner, sjukvård, kommunikationer, föräldraledighet, semester – riskerade amerikanerna varje dag att berövas allting och förlora tron på framtiden.

Sammanbrottet för ofrånkomlighetens politik för med sig en annan tidsuppfattning: *evighetens politik*. Oförankeligheten utlovar en bättre framtid för alla, evigheten placerar en nation i centrum för en cyklisk offerberättelse. Tiden är inte längre en linje in i framtiden utan en cirkel som i det oändliga återför samma hot från det förflutna. Innanför ofrånkomligheten har ingen något ansvar därför att vi alla vet att detaljerna reder ut sig till det bättre. Inom evigheten har ingen något ansvar därför att vi alla vet att fienden kommer, vad vi än tar oss till. Evighetspolitikerna sprider övertygelsen att staten inte kan bistå samhället som helhet utan bara skydda det mot hot. Framåtskridande ger vika för undergång.

När evighetspolitikerna sitter vid makten tillverkar de kriser och manipulerar känsloläget som uppstår. För att dra uppmärksamheten från sin oförmåga eller motvilja mot att genomföra reformer uppmanar evighetspolitikerna sina medborgare att med korta intervall utbrista i glädjeyttringar och vrede och dränka framtiden i nuet. I utrikespolitiken förringar och motverkar evighetspolitikerna det

andra länder har åstadkommit som kan framstå som förebilder för deras egna medborgare. Evighetspolitikerna använder tekniken för att överföra politisk fiktion, både hemma och utomlands, förnekar sanningen och gör vad de kan för att reducera livet till skådespel och känsla.

Det är möjligt att mer hände på 2010-talet än vi uppfattade. Det är möjligt att det svindlande händelseförloppet mellan olyckan i Smolensk och Trumps tillträde som president var en period av omvandling som vi inte upplevde som en sådan. Det är möjligt att vi halkar från en tidsuppfattning till en annan därför att vi inte ser hur historien skapar oss och hur vi skapar historien.

Ofrånkomlighet och evighet översätter fakta till narrativ. De som låter sig påverkas av ofrånkomligheten ser varje faktum som ett hack som inte förändrar framåtskridandets övergripande förlopp. De som övergår till evigheten klassificerar varje ny händelse som ännu ett exempel på ett tidlöst hot. Båda förkläder sig till historien, båda sopar bort historien. Ofrånkomlighetens politiker predikar att det som utmärkte det förflutna är ovidkommande eftersom allt som händer bara är sådor för framåtskridandets kvarn. Evighetspolitikerna hoppar från det ena ögonblicket till det andra, över årtionden eller århundraden, för att bygga upp en myt om oskuld och fara. De föreställer sig cykler av hot i det förflutna och skapar ett tänkt mönster, som de förverkligar i nuet genom att producera konstgjorda kriser och daglig dramatik.

Ofrånkomlighet och evighet har var sin propagandastil. Ofrånkomlighetspolitikerna spinner fakta till ett nät av välbefinnande. Evighetspolitikerna hemlighåller fakta för att dölja realiteten att människor är friare och mer välbeställda i andra länder och idén att reformer kan utarbetas med ledning av kunskap. På 2010-talet var mycket av det som inträffade avsiktliga utslag av politisk fiktion, överdrivna utsagor och halvstora lögner som väckte uppmärksamhet och koloniserade det utrymme som krävdes för övervägande. Men vilket intryck propagandan än gör när den bedrivs är det inte historiens

slutliga dom. Det finns en skillnad mellan å ena sidan minne, de intryck vi får, och å andra sidan historia, sambanden som vi arbetar på att skapa – om vi vill.

Denna bok är ett försök att vinna tillbaka nuet för historisk tid och därmed att vinna tillbaka historisk tid för politiken. Det betyder att vi ska sträva efter att förstå en serie sinsemellan förbundna händelser i vår egen samtida världshistoria, från Ryssland till USA, vid en tidpunkt då själva faktualiteten ifrågasattes. Rysslands invasion av Ukraina 2014 var ett realitetstest för EU och USA. Många européer och amerikaner fann det lättare att acceptera Rysslands propagandaspöken än att försvara en lagreglerad ordning. Européer och amerikaner ödslade tid på att fundera över om en invasion verkligen hade ägt rum, om Ukraina var ett land och om det på något sätt förtjänade att invaderas. Detta rörde en väldig sårbarhet som Ryssland strax utnyttjade i EU och USA.

Historia som disciplin föddes som en konfrontation med krigspropaganda. I den första historieboken, *Historia om det peloponnesiska kriget*, var Thukydides noga med att dra en skiljelinje mellan ledarnas beskrivningar av sina handlingar och de verkliga orsakerna till deras beslut. I vår tid, då tilltagande ojämlikhet ger skjuts åt politisk fiktion, blir undersökande journalistik desto mer dyrbar. Dess renässans började under den ryska invasionen av Ukraina då modiga reportrar skildrade händelser på farliga platser. I Ryssland och Ukraina koncentrerades journalistiska initiativ kring kleptokrati och korruption och sedan skildrades kriget av journalister som var särskilt kunniga på de områdena.

Det som redan har hänt i Ryssland kan hända i Amerika och Europa: den massiva ojämlikheten får fäste, politiken förskjuts av propaganda, ofrånkomlighetens politik övergår i evighetens politik. De ryska ledarna kunde bjuda in européer och amerikaner till evigheten eftersom Ryssland redan befann sig där. De förstod sig på amerikanska och europeiska svagheter, som de själva först hade sett och dragit fördel av i sitt eget land.

För många européer och amerikaner kom 2010-talets händelser – antidemokratiska rörelers frammarsch, Rysslands omsvängning mot Europa och invasion av Ukraina, brexitomröstningen, valet av Trump – som en överraskning. Amerikaner brukar reagera på överraskningar på två sätt: antingen tro att den oväntade händelsen egentligen inte alls händer eller påstå att den är något helt nytt och därför inte tillgänglig för historisk tolkning. Antingen slutar allt väl eller så illa att man inte kan göra något åt det. Den första reaktionen är en försvarsmekanism hos ofrånkomlighetens politik. Den andra är knakandet som ofrånkomligheten ger ifrån sig just innan den brister och ger vika för evigheten. Ofrånkomlighetspolitiken gnager först sönder den civila ansvarskänslan, som sedan dukar under för evighetspolitiken så fort den ställs inför en allvarlig utmaning. Det var så amerikanerna reagerade när Rysslands kandidat blev USA:s president.

På 1990- och 00-talen löpte inflytandet från väster till öster, i överflyttningen av ekonomiska och politiska modeller, engelskans spridning och EU:s och Natos utvidgning. Samtidigt drog oreglerade delar av den amerikanska och europeiska kapitalismen förmögna ryssar in i ett rike utan öst-västgeografi, riket för bankkonton i skatteparadis, skalbolag och anonyma affärssuppgörelser, där pengar stulna från det ryska folket tvättades rena. Delvis av den anledningen löpte inflytandet på 2010-talet från öster till väster när skatteparadisens undantag blev regel och rysk politisk fiktion vann terräng utanför Ryssland. I *Historia om det peloponnesiska kriget* definierade Thukydidens ”oligarki” som *fävalde* och ställde det i motsats till ”demokrati”. Aristoteles tolkade ”oligarki” som *de få rikas valde*. På 1990-talet återupplivades ordet i denna betydelse i ryskan och sedan, på goda grunder, i engelskan på 2010-talet.

Begrepp och praxis gick från öster till väster. Ett exempel är ordet ”falsk”, som i ”falska nyheter”. Det låter som en amerikansk uppfinning och Donald Trump påstår att termen är hans egen, men den användes i Ryssland och Ukraina långt innan den inledde sin karriär i USA. Den betydde att man hittade på en text som poserade som journalistik, både för att sprida förvirring om en viss händelse och för

att misskreditera journalistiken som sådan. Evighetspolitikerna sprider först falska nyheter själva, sedan påstår de att alla nyheter är falska och slutligen att endast det som de presenterar är verkligt. Den ryska kampanjen för att fylla det internationella offentliga rummet med fiktion började i Ukraina 2014 och nådde USA 2015, där den bidrog till valet av en president 2016. Metoderna var överallt desamma, även om de blev mer sofistikerade med tiden.

Ryssland på 2010-talet var en kleptokrati som exporterade evighetspolitiken: demolera sanningsenligheten, bevara ojämlikheten och påskynda liknande tendenser i Europa och USA. Det syns tydligt från Ukraina, där Ryssland utkämpade ett regelrätt krig samtidigt som det förstärkte kampanjerna för att förgöra EU och USA. Den förste proryske amerikanske presidentkandidatens rådgivare hade varit rådgivare åt den siste proryske ukrainske presidenten. Rysk taktik som misslyckades i Ukraina lyckades i USA. Ryska och ukrainska oligarker gömde undan sina pengar på ett sätt som stöttade en amerikansk presidentkandidats karriär. Allt detta är en enda historia, om vår tid och vilka val vi träffar.

Kan historien vara så samtida? Vi betraktar det peloponnesiska kriget som antik historia eftersom atenarna kämpade mot spartanerna för mer än tvåtusen år sedan. Men dess historiker Thukydidens skildrade händelser som han själv hade varit med om. Han tog med synpunkter på det förflutna i den mån det behövdes för att klarlägga vad saken gällde i det läge som rådde då han skrev. Denna bok följer i all ödmjukhet samma princip.

Vägen till ofrihet fördjupar sig i rysk, ukrainsk, europeisk och amerikansk historia när det är nödvändigt för att dagens politiska problem ska definieras och några av myterna som omhöljer dem skingras. Den hämtar material ur primära källor från de berörda länderna och söker efter mönster och begrepp som kan hjälpa oss att förstå vår egen tid. Källornas språk – ryska, ukrainska, polska, tyska, franska och engelsk – är forskningsredskap men också brunnar av erfarenhet. Jag läste och såg medier från Ryssland, Ukraina, Europa och USA

under dessa år, reste till många berörda platser och kunde ibland jämföra redogörelser för händelser med mina egna eller mina vänners erfarenheter. Varje kapitel behandlar en viss händelse och ett visst år – återgången till det totalitära tänkesättet (2011), den demokratiska politikens sammanbrott i Ryssland (2010), det ryska angreppet på EU (2013), revolutionen i Ukraina och den följande ryska invasionen (2014), den politiska fiktionens utbredning i Ryssland, Europa och Amerika (2015) och valet av Donald Trump och hans presidentskap (2016).

Genom att påstå att politiska grundvalar inte kan förändras spred ofrånkomlighetspolitiken ovisshet om vad dessa grundvalar egentligen bestod av. Om vi tror att framtiden är en automatisk förlängning av en god politisk ordning behöver vi inte undra vad den ordningen är, varför den är god, hur den vidmakthålls och hur den kan förbättras. Historien är och måste vara politiskt tänkande i bemärkelsen att den öppnar en springa mellan ofrånkomlighet och evighet, hindrar oss från att glida från den ena till den andra och hjälper oss att se det ögonblick där vi kan vända förloppet.

Medan vi träder ut ur ofrånkomligheten och slåss med evigheten kan en upplösningens historia leda till ett återställande. Erosionen avslöjar vad som gör motstånd, vad som kan förstärkas, vad som kan byggas om och vad som måste uppfinnas på nytt. Eftersom insikt ger makt är kapitelrubrikerna utformade som alternativ: Individualism eller totalitarism, Succession eller misslyckande, Integration eller imperium, Nyttänkande eller evighet, Sanning eller lögn, Jämlikhet eller fåvälde. Individualitet, uthållighet, samarbete, nyttänkande, hederlighet och rättvisa framstår alltså som politiska dygder. Dessa egenskaper är inte plattityder eller preferenser utan historiska fakta, precis lika mycket som materiella krafter kan vara det. Dygder är oskiljaktiga från de institutioner som de inspirerar och ger näring åt.

En institution kan odla vissa idéer om det goda och är också beroende av dem. Om institutioner ska växa och blomstra behöver de dygder; om dygder ska odlas behöver de institutioner. Den moraliska frågan om vad som är gott och ont i det offentliga livet kan aldrig

hållas isär från den historiska undersökningen av struktur. Det är ofrånkomlighetens och evighetens politik som gör att dygder ter sig ovidkommande eller rentav löjliga: ofrånkomligheten genom att lova att det goda är det som redan finns och måste expandera, evigheten genom att garantera att det onda alltid är något som tar sig in utifrån och att vi alltid är dess oskyldiga offer.

Om vi vill ha en bättre beskrivning av det goda och det onda måste vi gjuta nytt liv i historien.

INDIVIDUALISM ELLER TOTALITARISM (2011)

Med lag skall vårt land byggas men med laglöshet förgås.

NJALS SAGA, OMKRING 1280

Den som kan göra undantag härskar.

CARL SCHMITT 1922

Ofrånkomlighetspolitik är idén att inga idéer finns. De som är fångade i den förnekar att idéer betyder något, vilket bara bevisar att de sitter fast i en mäktig sådan. Ofrånkomlighetspolitikens kliché lyder: ”Några alternativ finns inte.” Att godta detta är detsamma som att förneka den enskildes ansvar att se historien och bidra till förändring. Livet blir en sömngångarvandring till en förmarkerad gravplats inköpt i förväg.

Evigheten uppstår ur ofrånkomligheten som en vålnad ur ett lik. Den kapitalistiska versionen av ofrånkomlighetspolitiken, marknaden som ett substitut för politiska åtgärder, alstrar ekonomisk ojämlikhet som undergräver tron på framåtskridande. Medan den sociala rörligheten stannar upp ger ofrånkomligheten vika för evigheten och folkväldet ger vika för fåväldet. En oligark som fantiserar ihop en berättelse om ett oskuldsfullt förflutet, kanske med hjälp av fascistiska idéer, lockar med falskt beskydd åt människor som har det verkligt

svårt. Tron på att tekniken betjänar friheten öppnar dörren till hans teaterföreställning. Efter hand som distraktion ersätter koncentration upplöses framtiden i nuets frustrationer och evigheten blir vardagsliv. Oligarken går in i realpolitiken från en fiktiv värld och styr genom att åberopa myter och fabricera kriser. På 2010-talet eskorterade en sådan person, Vladimir Putin, en annan, Donald Trump, från fiktion till makt.

Det var Ryssland som först nådde fram till evighetspolitiken, och de ryska ledarna skyddade sig själva och sin rikedom genom att exportera den. Oligarken nummer ett, Vladimir Putin, valde den fascistiske filosofen Ivan Iljin till sin vägvisare. Poeten Czesław Miłosz skrev 1953: "Först vid 1900-talets mitt kom invånarna i många europeiska länder att inse, vanligen genom lidande, att invecklade och svåra filosofiska verk direkt påverkade deras öde." Några av de filosofiska verk som spelar roll i dag var skrivna av Iljin, som dog året efter att Miłosz hade skrivit dessa rader. Att Ivan Iljin har återuppväckts av det officiella Ryssland på 1990- och 2000-talen har gett hans verk ett nytt liv vartefter fascismen anpassade sig så att oligarki blev möjlig, på samma sätt som de specifika idéer som har hjälpt ledare att gå över från ofrånkomlighet till evighet.

Fascismen på 1920- och 1930-talen, Iljins era, hade tre beståndsdelar: den satte vilja och våld framför förnuft och lag; den förde fram ledare med ett mystiskt band till sitt folk; den betecknade globalisering som en konspiration och inte som en serie problem. I dag har fascismen fått liv under ojämlika förhållanden som en evighetspolitik och tjänar oligarkerna som en katalysator för förskjutningar från offentlig diskussion till politisk fiktion, bort från meningsfulla val till falsk demokrati, bort från rättsstatens principer till personaliserade regimer.

Historien går alltid vidare och alternativ framträder alltid. Iljin representerar ett av dem. Han är inte den ende fascistiske tänkare som har fått nytt liv i vårt århundrade, men han är den viktigaste. Han pekar ut den mörknande vägen till ofrihet, den som leder från ofrånkomlighet till evighet. Om vi lär av hans idéer och inflytande kan vi blicka framåt på denna väg och söka efter ljus och utgångar. Då

måste vi tänka historiskt: fråga hur idéer från det förflutna kan betyda något i nuet, jämföra Iljins globaliseringsepok med vår egen, inse att möjligheterna då som nu var verkliga och fler än två. Den naturliga efterträdaren till ofrånkomlighetens slöja är evighetens svepning, men det finns alternativ som vi måste finna innan svepningen faller av. Accepterar vi evigheten offrar vi individualiteten och ser inte längre möjligheterna. Evighet är också den en idé som säger att inga idéer finns.

När Sovjetunionen föll samman 1991 utropade amerikanska ofrånkomlighetspolitiker historiens slut, medan en del ryssar sökte efter nya auktoriteter i ett imperialistiskt förflutet. Då det bildades 1922 ärvde Sovjetunionen nästan hela det ryska kejsardömet territorium. Tsarens domäner hade varit världens största och sträckte sig från väster till öster från Europas mitt till Stilla havets kust och från norr till söder från Arktis till Centralasien. Det var huvudsakligen befolkat av bönder och nomader, men under det tidiga 1900-talet övervägde Rysslands medelklass och intellektuella hur ett imperium styrt av en självhärskare kunde bli modernare och mer rättvist.

Ivan Iljin, som föddes 1883 i en adlig familj, var i sin ungdom typisk för sin generation. I början av 1900-talet ville han att Ryssland skulle bli en stat där lagen härskade. Efter första världskrigets katastrof och när han upplevt den bolsjevikiska revolutionen 1917 blev han kontra-revolutionär och förordade våldsamma metoder i insatser mot revolutionen. Med tiden lade han grunden till en kristen fascism som skulle övervinna bolsjevismen. År 1922, några månader innan Sovjetunionen grundades, förvisades han från sitt land. I Berlin utarbetade han program åt den nya unionens motståndare, de så kallade vita. De hade kämpat mot bolsjevikernas Röda armé i det långa och blodiga ryska inbördeskriget och sedan i likhet med Iljin blivit politiska emigranter i Europa. Senare utformade Iljin sina skrifter som en vägledning för ryska ledare som skulle komma till makten efter Sovjetunionens fall. Han avled 1954.

Sedan en ny Rysk federation 1991 stigit upp ur Sovjetunionens aska började Iljins tunna bok "Våra uppgifter" cirkulera i nya ryska

utgåvor, hans samlade verk publicerades och hans idéer fick mäktiga anhängare. Han hade dött bortglömd i Schweiz, men 2005 ordnade Putin en ny begravning i Moskva. Iljins privata papper hade hittat vägen till Michigan State University, men Putin skickade 2006 ett sändebud som begärde dem tillbaka. Vid det laget citerade Putin Iljin i sina årliga presidenttal till det ryska parlamentet, viktiga tal som han själv hade skrivit. På 2010-talet tog Putin till Iljins auktoritet för att förklara varför Ryssland måste undergräva EU och invadera Ukraina. När han blev ombedd att nämna en historiker hänvisade han till Iljin som sin auktoritet i allt som rörde det förflutna.

Den ryska politiska klassen följde Putins exempel. Hans propagandamästare Vladislav Surkov anpassade Iljins idéer till de moderna mediernas värld. Surkov orkestrerade Putins uppgång till makten och övervakade den konsolidering av medierna som garanterade Putins till synes eviga härskarmakt. Dmitrij Medvedev, som formellt var ordförande för Putins politiska parti, rekommenderade den ryska ungdomen att läsa Iljin. Ledarna för de falska oppositionspartierna, kommunisterna och liberaldemokraterna (som hörde hemma på den extrema högerflygeln), var noga med att ofta nämna Iljins namn i sina uttalanden, och de deltog också i uppbyggnaden av den skenbild av demokratin som Iljin hade rekommenderat. Iljin citerades av ordföranden för författningsdomstolen, trots att hans syn på lagen främjade en maktfullkomlig ledare. Han omnämndes av regionguvernörerna medan Ryssland blev den centraliserade stat han hade förordat. I början av 2014 fick medlemmarna av landets regerande parti och samtliga offentliga tjänstemän en samling av Iljins politiska skrifter med post från Kreml. År 2017 högtidlighöll den ryska stats-televisionen hundraårsdagen av den bolsjevikiska revolutionen med en film som framställde Iljin som en moralisk auktoritet.

Iljin var en evighetspolitiker. Hans tankar dominerade medan den kapitalistiska versionen av ofrånkomlighetspolitiken föll sönder i Ryssland på 1990- och 00-talen. I takt med att Ryssland blev en organiserad kleptokrati på 2010-talet, samtidigt som ojämlikheten inom landet tog hisnande proportioner, nådde Iljins inflytande sin

högsta höjd. Rysslands angrepp på EU och USA avslöjade vissa politiska dygder som filosofen Iljin hade nonchalerat eller försmått: individualism, ordnad maktöverföring, integration, nytänkande, sanning, jämlikhet.

Det var för hundra år sedan, efter den ryska revolutionen, som Iljin lade fram sina idéer för sina landsmän. Ändå har han blivit en filosof för vår tid. Ingen av 1900-talets tänkare har rehabiliterats i så storslagen stil på 2000-talet och ingen har heller haft sådant inflytande på världspolitiken. Om detta har gått obemärkt förbi beror det på att vi är förhäxade av ofrånkomligheten: vi tror att idéer inte betyder något. Att tänka historiskt är detsamma som att acceptera att det obekanta kan vara betydelsefullt och arbeta på att göra det obekanta bekant.

Vår ofrånkomlighetspolitik avspeglar den som rådde i Iljins livstid. Liksom perioden från slutet av 1980-talet till början av 2010-talet var perioden från slutet av 1880-talet till början av 1910-talet präglad av globalisering. Båda periodernas allmänt accepterade föreställning var att exportstyrd tillväxt skulle medföra upplyst politik och sätta punkt för fanatism. Denna optimism bröts sönder under första världskriget, liksom i de revolutioner och kontrarevolutioner som följde. Iljin var själv ett tidigt exempel på denna trend. Som ung hyllade han rättsstatens principer men rörde sig mot extremhögern, samtidigt som han beundrade den taktik han hade iakttagit inom extremvänstern. Den tidigare vänstersinnade Benito Mussolini ledde sina fascister i marschen mot Rom kort efter Iljins utvisning från Ryssland. I Il Duce såg filosofen ett hopp för en värld utan moral.

Iljin ansåg att fascismen var den kommande världspolitiken. I exil på 1920-talet oroades han av att italienarna hade nått fram till fascismen före ryssarna. Han tröstade sig med tanken att de ryska vita hade inspirerat Mussolini till hans statskupp: "Den vita rörelsen som sådan är djupare och bredare än [den italienska] fascismen." Djupet och bredden kom från att fascismen anslöt sig till den typ av kristendom som krävde att Guds fienders blod offrades, förklarade Iljin. På 1920-talet trodde han att Rysslands vita landsflyktingar fortfarande

kunde vinna makten och tilltalade dem med ”mina vita bröder, fascister”.

Iljin var lika imponerad av Adolf Hitler. Han besökte Italien och semestrade i Schweiz men mellan 1922 och 1938 bodde han i Berlin, där han arbetade på ett statsfinansierat forskningsinstitut. Iljins mor var tyska, hans psykoanalys hos Sigmund Freud försiggick på tyska, han studerade tysk filosofi och skrev lika bra och lika ofta på tyska som på ryska. Han redigerade och skrev kritiska texter om den sovjetiska politiken (enbart år 1931 *A World at the Abyss* på tyska och *The Poison of Bolshevism* på ryska, för att nämna två exempel). Iljin betraktade Hitler som civilisationens försvarare mot bolsjevismen. Führern hade ”gjort hela Europa en enorm tjänst” genom att förhindra fler revolutioner av rysk modell. Iljin påpekade gillande att Hitlers antisemitism var härledd ur de ryska vitas ideologi. Han beklagade djupt att ”Europa inte förstår den nationalsocialistiska rörelsen”. Nazism var framför allt en ”anda” som ryssarna måste göra till sin.

År 1938 bröt Iljin upp från Tyskland och begav sig till Schweiz, där han bodde till sin död 1954. Han fick ekonomiskt understöd i Schweiz av hustrun till en tysk-amerikansk affärsman och tjänade också en slant på att hålla offentliga föredrag på tyska. En schweizisk forskare noterade att föredragens budskap var att Ryssland inte skulle uppfattas som en aktuell kommunistisk fara utan som en framtida kristen frälsare. Enligt Iljin hade kommunismen påtvingats det oskuldsfulla Ryssland av det dekadenta väst. En dag skulle Ryssland befria sig självt och andra med den kristna fascismens hjälp. En schweizisk recensent betecknade hans böcker som ”nationella i bemärkelsen att de motsätter sig hela väst”.

Iljins politiska åsikter förändrades inte när andra världskriget bröt ut. Hans kontakter i Schweiz var personer längst ut på högerflygeln. Rudolf Grob ansåg att Schweiz borde imitera det nazistiska Tyskland; Theophil Spoerri tillhörde en grupp som bannlyste judar och frimurare; Albert Riedweg var en högerjurist vars bror Franz var den mest framträdande schweiziske medborgaren i den nazistiska förintelseapparaten. Franz Riedweg gifte sig med dottern till Tysklands

krigsminister och gick med i SS. Han deltog i de tyska invasionerna av Polen, Frankrike och Sovjetunionen, av vilka Iljin såg den sistnämnda som en rättgång mot bolsjevismen där nazisterna kunde befria ryssarna.

När Sovjetunionen vann kriget och 1945 utvidgade sitt välde västerut började Iljin skriva för framtida ryska generationer. Han sade själv att hans livsverk var en liten lykta i ett djupt mörker. Med den lilla lågan har 2010-talets ryska ledare anlagt en eldsvåda.

Iljin var konsekvent. Hans första stora filosofiska arbete, på ryska 1916, var också hans sista stora filosofiska arbete, i redigerad tysk översättning 1946.

Det enda goda i universum hade varit Guds totalitet före skapelsen, sade Iljin. Då Gud skapade världen slog han sönder den enda och totala Sanningen, som var han själv. Iljin delade upp världen i "det kategoriska", detta enda perfekta begrepps förlorade rike, och "det historiska", människolivet med dess fakta och passioner. I hans ögon var tillvarons tragedi att fakta inte kunde fogas ihop igen till Guds totalitet, och inte heller passionerna till Guds syfte. Den rumänske filosofen E. M. Cioran, själv en gång förespråkare för kristen fascism, förklarade tankegången: före historien var Gud fulländad och evig. Så snart Gud initierade historien blev han "febril och gjorde sig skyldig till fel på fel". Med Iljins formulering: "När Gud sjönk ner i empirisk existens berövades han sin harmoniska enhet, sitt logiska förnuft och sitt organisatoriska syfte."

I Iljins ögon var vår mänskliga värld av fakta och passioner vettlös. Att ett faktum kunde förstås i sitt historiska sammanhang var omoraliskt: "den empiriska tillvarons värld kan inte rättfärdigas teologiskt." Passioner är onda. Gud begick ett misstag i skapelsen då han frigjorde "det sinnligas onda natur". Gud gav efter för en "romantisk" impuls då han skapade varelser, oss själva, som drivs av sexualitet. Och "därmed övermannar världens romantiska innehåll tänkandets rationella form, och tänkandet avstår sin plats åt tanklöst syfte", fysisk kärlek. Gud har lämnat oss mitt i "andlig och moralisk relativism".

Genom att fördöma Gud gav Iljin makt åt filosofin, eller åtminstone en filosof: sig själv. Han höll fast vid visionen av en gudomlig "totalitet" som fanns före världens skapelse men överlät åt sig själv att avslöja hur den skulle kunna återvinnas. Efter att ha avlägsnat Gud från scenen kunde Iljin själv bedöma vad som fanns till och vad som borde finnas till. Det finns en gudsvärld och den måste på något sätt försonas, och denna heliga uppgift åläggs människor som förstår sitt predikament – tack vare Iljin och hans böcker.

Visionen var totalitär. Vi bör längta efter ett tillstånd där vi tänker och känner som ett, det vill säga inte tänker och känner överhuvudtaget. Vi måste upphöra att finnas till som enskilda människor. "Ondskan börjar där personen börjar", skriver Iljin. Själva vår individualitet bevisar bara att världen är bristfällig: "den empiriska fragmenteringen av den mänskliga tillvaron är ett felaktigt, övergående och metafysiskt osant världens tillstånd." Iljin föraktade medelklassen vars civilsamhälle och privatliv höll världen splittrad och Gud på avstånd. Den som tillhörde ett samhällsskikt där individerna erbjöds socialt avancemang var den värsta sortens människa: "detta stånd utgör den allra lägsta nivån av social existens."

Liksom all omoral börjar evighetspolitiken med att göra ett undantag för sig själv. Allt annat i skapelsen må vara ont, men jag och min grupp är goda därför att jag är mig själv och min grupp är min. Andra må bli förvirrade och förtrollade av historiens fakta och passioner men min nation och jag har behållit en förhistorisk oskuld. Eftersom det enda goda är denna odelbara egenskap som vilar inom oss, är den enda politiken den som tryggar vår oskuld, oavsett kostnaderna. De som godtar evighetspolitiken väntar sig inte att leva längre, lyckligare eller mer fruktbarande liv. De accepterar lidande som ett tecken på rättfärdighet om de tror att andra, de skyldiga, lider mer. Livet är hårt, brutalt och kort; det goda med livet är att det kan göras ännu hårdare, brutalare och kortare för andra.

Iljin gjorde ett undantag för Ryssland och ryssarna. Den ryska oskuld som han proklamerade märktes inte i världen. Det var Iljins

trosakt riktad mot hans eget folk: frälsning krävde att man såg Ryssland sådant det inte var. Eftersom fakta om världen bara var det ruttna avfallet från Guds misslyckade skapelse såg man sanningen om man begrundade det osynliga. Corneliu Codreanu, som grundade en besläktad rumänsk fascism, fick en uppenbarelse av ärkeängeln Mikael i fängelset och dokumenterade händelsen i några få rader. Iljin broderade ut sin idé om begrundan i flera böcker, men den var egentligen inte mer än så: han såg sin egen nation som rättfärdig, och renheten i den synen var viktigare än något som ryssarna faktiskt gjorde. Nationen, ”ren och objektiv”, var vad filosofen såg när han gjorde sig själv blind.

Oskuld antog en specifik biologisk form. Det Iljin såg var en jungfrulig rysk kropp. I likhet med sin tids fascister och andra med auktoritär åskådning underströk han att hans nation var en varelse, ”en organism av natur och själ”, ett djur utan arvssynd i Edens lustgård. Vem som hörde hemma inom den ryska organismen ålåg det inte individen att avgöra, ty celler bestämmer inte vilken kropp de hör till. Den ryska kulturen medförde automatiskt ”broderlig endräkt” vart den ryska makten än sträckte sig. Att han satte ”ukrainare” inom citationstecken berodde på att de enligt hans uppfattning inte hade någon separat tillvaro utanför den ryska organismen. Att tala om Ukraina var detsamma som att vara dödsfiende till Ryssland. Iljin tog för givet att ett postsovjetiskt Ryssland skulle omfatta Ukraina.

Iljin ansåg att sovjetmakten samlade all den sataniska energin hos faktualitet och passion på ett ställe, men icke desto mindre visade kommunismens triumf att Ryssland snarare var oskuldsfullt än motsatsen. Kommunismen var en följd av förförelsekonster utförda av utlänningar, ”Tarzanfigurer”, och ryckte upp ryssarnas rötter. Utlänningarna frustade av begär efter att kränka det oblemade Ryssland just för att det var oskuldsfullt och försvarslöst. År 1917 hade ryssarna helt enkelt varit för godhjärtade för att motstå anstormningen av synd från väst. Trots de sovjetiska ledarnas plundringar bevarade de en märklig godhet. Till skillnad från Europa och Amerika, där man godtog fakta och passioner som livets realiteter, vårdade sig Ryssland

om en underliggande ”anda” som minde om Guds totalitet. ”Nationen är inte Gud men styrkan i dess själ kommer från Gud”, skrev Iljin.

När Gud skapade världen hade Ryssland av någon anledning undkommit historien och blivit kvar i evigheten. Iljins hemland stod därför utanför tidens rörelse framåt och den ansamling av tillfälligheter och val som han fann outhärdlig. I stället genomlevde Ryssland återkommande cykler av hot och försvar. Allt som hände var ett anfall från världen runt omkring mot den ryska oskulden eller ett berättigat ryskt svar på ett sådant hot. I ett tankesystem av det slaget var det lätt för Iljin, som var dåligt insatt i verklig rysk historia, att fånga århundraden i enkla fraser. Vad en historiker kunde se som makens utbredning från Moskva över norra Asien och halva Europa var i Iljins ögon ”självförsvar” och ingenting annat. Enligt honom var varje slag som ryssar någonsin utkämpat defensivt. Ryssland hade alltid varit offer för en ”kontinentalblockad” som Europa organiserat. Som han uppfattade saken ”kan den ryska nationen sedan den fullt ut omvänt till kristendomen räkna närmare tusen år av historiskt lidande”. Ryssland gör aldrig något orätt. Ryssland utsätts för onda handlingar. Fakta spelar ingen roll och ansvaret försvinner.

Före den bolsjevikiska revolutionen läste Iljin juridik och trodde på framåtskridande. Efter 1917 tycktes allting möjligt och allting var tillåtet. Laglösheten i den extrema vänstern måste överträffas av ännu större laglöshet i den extrema högern, ansåg Iljin. I sina mogna skrifter framställde han alltså rysk laglöshet som en patriotisk dygd. ”Faktum är att fascismen är en räddande excess av patriotiskt godtycke.” Det ryska ordet *proizvol*, godtycke, har alltid varit ryska reformisters bête noire. Genom att framställa *proizvol* som något patriotiskt vände sig Iljin mot reformeringen av lagstiftningen och predikade att politiken i stället måste följa en ensam härskares nycker.

Iljins bruk av det ryska ordet för ”räddning”, *spasatelnyj*, förde in en djupt religiös innebörd i politiken. Liksom andra fascister, till exempel Adolf Hitler i *Mein Kampf*, riktade han kristna idéer om offer och frälsning mot nya syften. Hitler påstod att han skulle rädda världen

åt en fjärran Gud genom att befria den från judar: ”Och därför är jag förvissad om att jag handlar så som den allsmäktige skaparen önskar. I den mån jag håller juden tillbaka utträttar jag Herrens verk.” Ortodoxa kristna använde vanligen ordet *spasatelnyj* om de troendes frälsning genom Kristus offer på Golgata. Det Iljin menade var att Ryssland behövde en frälsare som skulle förrätta ”det ridderliga offret” att gjuta andras blod för att gripa makten. En fascistisk kupp var en ”frälsningshandling”, det första steget mot totalitetens återvändande till universum.

De som återlöste Guds befläckade värld fick inte lyssna till vad Gud sade om kärlek. Jesus inpräntade i sina lärjungar att det viktigaste budet efter att älska Gud var att älska sin nästa. I liknelsen om den barmhärtige samariten hänvisar Jesus till Tredje Moseboken 19:33–34: ”Om en invandrare slår sig ner i ert land, skall ni inte förtrycka honom. Invandraren som bor hos er skall ni behandla som en infödd. Du skall älska honom som dig själv, ni var ju själva invandrare i Egypten. Jag är Herren, er Gud.” Att hålla sig borta från detta krig var detsamma som att begå en ond handling: ”Den som motsätter sig den ridderliga kampen mot djävulen är själv djävulen.” Tro betydde krig: ”Må din bön vara ett svärd och ditt svärd vara en bön!”

Eftersom världen var syndig och Gud frånvarande måste hans förkämpe träda fram ur ett ofördärvat rike bortom historien. ”Makt kommer alldeles av sig själv till den starke mannen”, trodde Iljin. En man skulle plötsligt komma ingenstans ifrån och ryssarna skulle känna igen sin räddare: ”Vi ska ta emot vår frihet och våra lagar från den ryske patriot som leder Ryssland till frälsning.” Räddaren har sitt ursprung i fantasins värld, lämnar världens fakta därhän och skapar en myt kring sig själv. Genom att ta på sig bördan av ryssarnas passioner kanaliseras han ”det sinnligas onda natur” till en storslagen enhet. Ledaren är ”tillräckligt manlig”, som Mussolini. Han ”hårdar sig i rätträdig och manlig tjänst. Han inspireras av totalitetens ande och inte av något visst personligt eller partimässigt motiv. Han står ensam och vandrar ensam därför att han ser politikens framtid och vet vad som måste göras.” Ryssarna kommer att knäböja inför ”Ryss-

lands levande orgel, självräddningens instrument”.

Räddaren undanröjer faktualitet, styr känslor och ger upphov till myter genom att beordra ett våldsamt angrepp på en utvald fiende. En fascist har bara förakt till övers för politik som är rotad i samhället (dess preferenser, intressen, framtidsvisioner, medlemmarnas rättigheter och så vidare). Fascismen börjar inte med att utvärdera det som finns innanför, den börjar med att förkasta det som är utanför. Omvärlden är det litterära källmaterialet för en bild av fienden som en diktator sammanställer. I den nazistiske rättsteoretikern Carl Schmitts efterföljd definierade Iljin politik som ”konsten att peka ut och neutralisera fienden”. Iljin inledde följaktligen sin artikel ”Om den ryska nationalismen” med det enkla påståendet ”Det nationella Ryssland har fiender”. Den bristfälliga världen måste bli Rysslands fiende eftersom Ryssland var den enda källan till gudomlig totalitet.

Räddaren var förpliktad att föra krig och hade rätt att välja vilket. Iljin ansåg att kriget var berättigat när ”de andliga mål som nationen uppnått är hotade”, vilket de alltid kommer att vara tills individualiteten är besegrad. Att föra krig mot Guds fiende var ett uttryck för oskuld. Att föra krig (inte älska) var passionens rätta utlopp eftersom det inte äventyrade nationskroppens jungfrulighet utan skyddade den. På 1930-talet sjöng de rumänska fascisterna om ”järnklädda bröst och liljevita själar”. När Rysslands räddare vägledde andra till blodsutgjutelse skulle han samla all Rysslands sexuella energi inom sig själv och styra dess utlösning. Kriget var den enda ”excess” som Iljin godkände, en mystisk förening av jungfrulig organism och utomvärldslig räddare. Äkta ”passion” var fascistiskt våld, det huggande svärd som också var en bön på knä.

”Allt börjar i mystik och slutar i politik”, säger poeten Charles Péguy. Iljins tänkande började 1916 med en kontemplation över Gud, sex och sanning och slutade hundra år senare som Kremles rena lära och rättfärdiggörande av krig mot Ukraina, EU och USA.

Att riva ner är alltid lättare än att bygga upp. Iljin hade svårt att specificera vilken institutionell form ett frälst Ryssland skulle ta, och

hans olösta problem förföljer Rysslands ledare i dag. Det främsta av dessa problem är den ryska statens beständighet. Juridiska institutioner som tillåter maktens succession ger medborgarna en möjlighet att föreställa sig en framtid där ledarna byts ut men staten finns kvar. I fascismen ligger emellertid ett heligt och evigt band mellan räddaren och hans folk. En fascist framställer institutioner och lagar som de moraliskt fördärvade barriärerna mellan ledare och folk som måste kringgås eller rivs ner.

Iljin ville utforma ett ryskt politiskt system men kunde aldrig ta sig runt denna knut i sina skisser. Han försökte lösa upp den semantiskt genom att behandla räddarens personlighet som en institution. Räddaren borde uppfattas som ”ledare” (*gosudar*), ”statschef”, ”demokratisk diktator” och ”nationell diktator”, en samling titlar som för tanken till 1920- och 1930-talens fascistiska ledare. Räddaren skulle ha ansvaret för alla verkställande, lagstiftande och dömande funktioner och föra befälet över de väpnade styrkorna. Ryssland skulle vara en centraliserad stat utan federala enheter, inte en enpartistat så som 1930-talets fascistiska regimer varit. Det var ett parti för mycket. Ryssland borde vara en nollpartistat, frälst endast av en man. Partier borde finnas enbart för att bidra till att valen ritualiserades, ansåg Iljin.

Att låta ryssarna rösta i fria val var som att låta embryon välja sina arter, var Iljins idé. Om medborgarna fick rösta i ett hemligt val kunde de komma på tanken att se sig själva som individer, och på så sätt bekräftades världens onda natur. ”Demokratins princip är den ansvarslösa mänskliga atomen”, och därför måste individualiteten övermannas av politiska vanor som väcker och vidmakthåller ryssarnas kollektiva kärlek till sin räddare. ”Vi måste förkasta den mekaniska och aritmetiska synen på politiken” och likaså ”blind tro på antalet röster och dess politiska betydelse.” Röstandet skulle ena nationen i en gest av underkuvande. Valen skulle vara öppna och valseدلarna undertecknade.

Iljin tänkte sig samhället som en korporativ struktur där varje person och varje grupp hade sin bestämda plats. Någon skillnad mellan stat och befolkning skulle inte finnas men däremot ”statsledningens

organisk-andliga förening med folket och folkets med statsledningen”. Räddaren skulle stå ensam högst upp och medelklassen ligga krossad längst ner, under alla andras tyngd. Enligt gängse språkbruk befinner sig medelklassen i mitten därför att människor stiger (och faller) genom den. Att placera medelklassen i botten var att hävda ojämlikhetens rättfärdighet. Social rörlighet var utesluten från första början.

En idé som Iljin avsåg som fascistisk tillåter och rättfärdigar alltså oligarki, de förmögna fås välde, som i Ryssland på 2010-talet. Om statens syfte är att bevara räddarens och hans vänners rikedomar åt dem är rättsstaten en omöjlighet. Utan rättsstatens principer är det svårt att tjäna de pengar som ger en chans till en bättre tillvaro. Utan socialt avancemang ter sig ingen framtidsvision trovärdig. Svagheten i statens politik omformas då till det mystiska bandet mellan ledaren och hans folk. Ledaren styr inte utan skapar kris och oreda. Lagen innebär inte längre neutrala normer som ger utrymme för socialt framåtskridande, utan medger underkastelse under status quo: rätten att se på, plikten att bli underhållen.

Iljin använde ordet ”lag” men ställde sig inte bakom rättsstaten. Med ”lag” menade han förhållandet mellan räddarens nycker och alla andras lydnad. Återigen visade sig en fascistisk idé lämplig för en framväxande oligarki. De ryska massornas kärleksfulla plikt var att översätta räddarens minsta nyck till en känsla av lagstadgad skyldighet för deras del. Skyldigheten var givetvis inte ömsesidig. Ryssarna hade ett ”särskilt arrangemang för själen” som lät dem undertrycka det egna förnuftet och godta ”lagen i våra hjärtan”. Med detta menade Iljin att var och en skulle undertrycka sitt förnuft till föremål för nationell underkastelse. Med räddaren som högsta befäl över ett sådant system skulle Ryssland visa upp ”den metafysiska identiteten hos alla människor av samma nation”.

Den ryska nationen, kallad till ögonblickligt krig mot andliga hot, var en varelse gudomliggjord genom sin underkastelse under en godtycklig ledare som trädde fram ur fiktionen. Räddaren tog på sig bördan att lösa upp alla fakta och passioner och därmed blev förhoppningen hos individuella ryssar om att kunna se eller känna

eller förändra världen meningslös. Platsen för varje enskild ryss i den korporativa strukturen skulle vara fastställd som en cell i en kropp, och alla ryssar skulle uppleva denna orörlighet som frihet. Enade av sin räddare och med sina synder bortsköljda i andras blod skulle de välkomna Gud tillbaka i hans skapelse. Den kristna fascistiska totalitarismen var en inbjudan till Gud att återvända till världen och hjälpa Ryssland att överallt sätta punkt för historien.

Iljin placerade en människa i rollen som den sanne Kristus, som var skyldig att bryta mot kärlekens lagar i Guds namn. Därmed suddade han ut linjen mellan mänskligt och omänskligt och mellan möjligt och omöjligt. I drömmen om ett evigt oskuldsfullt Ryssland ingår drömmen om en evigt oskuldsfull räddare som aldrig handlar orätt och därför inte kommer att dö. Iljin kunde inte besvara frågan om vem som skulle efterträda räddaren eftersom han då skulle göra räddaren till en människa underkastad åldrande och död, lika mycket en av det bristfälliga universum som vi andra. Iljin hade med andra ord ingen praktiskt genomförbar idé om hur en rysk stat skulle kunna bli bestående.

Själva fruktan för vad som ska komma närmast skapar en förnimmelse av hot som kan projiceras på andra i form av utrikespolitik. Totalitarismen är sin egen verkliga fiende, och det är den hemlighet som den håller ifrån sig genom att anfälla andra.

På 2010-talet tjänade Iljins idéer de postsovjetiska miljardärerna, och de postsovjetiska miljardärerna tjänade dem. Putin och hans vänner och bundsförvanter samlade på sig enorma rikedomar utanför lagens rāmärken och gjorde sedan om staten för att konservera sina vinster. Därefter måste de ryska ledarna definiera politiken som något befintligt, inte som något att arbeta med. En ideologi som Iljins påstår sig förklara, med något annat än girighet och ärelystnad, varför vissa män har rikedom och makt. Vilken rånare skulle inte hellre vilja kallas räddare?

För dem som växte upp i 1970-talets Sovjetunion var Iljins idéer tilltalande av ännu ett skäl. För de ryska kleptokraterna av den genera-

tionen, 2010-talets makthavare, var hela hans sätt att tänka välbekant. Iljin motsatte sig visserligen sovjetmakten men formen på hans resonemang var kusligt lik marxismens, leninismens och stalinismens som alla sovjetmedborgare var skolade i. De ryska kleptokraterna är ingalunda filosofer, men det de hade fått lära sig i ungdomen förde dem överraskande nära de rättfärdiganden som de skulle behöva i mogen ålder. Iljin och den marxism han protesterade mot hade ett gemensamt filosofiskt ursprung och språk: hegelianismen.

G. W. F. Hegels ambition var att utplåna skillnaden mellan det som är och det som bör vara. Han hävdade att något han kallade världsanden, en förening av alla tankar och alla intellekt, växte fram med tiden genom de konflikter som definierade epoker. Hegels syn på vår splittrade värld var tilltalande med sin idé att katastrof var ett tecken på framåtskridande. Historien var en "slaktbänk" men blodutgjutelsen hade ett ändamål. Denna tanke gav filosoferna möjlighet att posera som profeter med kraft att urskilja dolda mönster, som skulle upplösa sig så att en bättre värld kom till, och att avgöra vilka som måste lida nu för att alla skulle gynnas längre fram. Om världsanden var det enda goda var alla historiens medel för att förverkliga den också goda.

Karl Marx var kritisk till Hegels världsande. Han och andra vänsterhegelianer hävdade att Hegel hade smugglat in Gud i sitt system under täcknamnet Ande. Det absolut goda var inte Gud utan mänsklighetens förlorade väsen, sade Marx. Historien var en kamp, men dess mening var att människan skulle ta makten över omständigheterna för att återvinna sin egen natur. Teknologins framväxt tillät vissa människor att dominera andra, vilket gav upphov till samhällsklasser. Under kapitalismen behärskade bourgeoisien produktionsmedlen och förtryckte arbetarmassan. Själva detta förtryck upplyste arbetarna om historiens natur och gjorde dem till revolutionärer. Proletariatet skulle störta bourgeoisien, lägga beslag på produktionsmedlen och därigenom återställa människan till henne själv. Så snart egendom inte längre fanns skulle människorna leva i harmoniskt samarbete.

Iljin var högerhegelian. I en karakteristiskt vass formulering skrev

han att Marx aldrig kom ut ur den hegelianska filosofins ”väntrum”. Iljin gick ändå med på att Hegel menade Gud när han talade om ”världsanden”. Liksom Marx ansåg Iljin att historien hade börjat med en arvssynd som dömde mänskligheten till lidande. Synden begicks inte av människa mot människa med egendom som instrument, som marxisterna sade, utan av Gud mot människan genom världens skapelse. I stället för att döda Gud, som vänsterhegelianerna hade gjort, lät Iljin honom ligga skadad och övergiven. Livet var fattigt och kaotiskt, som marxisterna ansåg, men inte på grund av teknologi och klasskonflikt. Människor led därför att Guds skapelse representerade en olöslig konflikt. Fakta och passioner kunde inte sammanjämkas genom revolution, enbart genom frälsning. Guds totalitet var den enda, och en utvald nation skulle återställa den tack vare ett under som en räddare utförde.

Vladimir Lenin (1870–1924) var den viktigaste marxisten eftersom han hade lett en revolution i filosofins namn. Som aktivist i ett litet och olagligt parti i det ryska tsardömet ansåg Lenin att en disciplinerad elit hade rätt att driva historien framåt. Om det enda goda i världen var att återge människan hennes väsen, var det fullt rimligt att de som förstod processen påskyndade den. Detta resonemang öppnade vägen för den bolsjevikiska revolutionen 1917. Sovjetunionen styrdes av en liten skara personer som påstod sig ha hämtat sin legitimitet i denna specifika ofrånkomlighetspolitik. Lenin och Iljin var inte bekanta men stod varandra skrämmande nära: Lenins patronym var ”Iljitj” och han använde ”Iljin” som pseudonym. Den riktige Iljin läste och recenserade en del av Lenins skrifter med det författarnamnet. När Iljin fängslades av den bolsjevikiska hemliga polisen, Tjekan, ingrep Lenin på hans vägnar som ett sätt att uttrycka sin beundran för hans filosofi.